

ВІДЗИВ

офіційного опонента на дисертацію Степури Євгенія Вікторовича "Ціннісно-сміслові чинники прийняття рішень особистістю в умовах невизначеності", поданої на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Вміння адекватно діяти в умовах невизначеності й утілювати власні ціннісні уподобання у ситуації прийняття рішення – належать до найбільш істотних, екзистенціальних компетенцій особистості. Пізнання психічних феноменів такого роду, на нашу думку, характеризується невичерпною актуальністю. Отже, дисертант обрав не просто актуальну тему дослідження – а таку, актуальність якої майже не залежить від суспільної кон'юнктури, але може під її впливом набувати загостреного виразу та неабиякої наочності.

Степурою Є.В. в цілому вдало визначено об'єкт і предмет дослідження – відповідно як «особистісні чинники прийняття рішень» та «зв'язок ціннісно-сміслової сфери особистості з процесами прийняття рішень в умовах невизначеності, тобто предмет виступає конкретизацією об'єкта. Слушною є й обрана мета – «визначити вплив ціннісно-сміслової сфери особистості на прийняття рішень в умовах невизначеності». Гіпотеза та завдання відповідають даній меті (хоча формулювання деяких завдань і можна було дати чіткіше).

Структура та зміст дисертаційної роботи побудовані відповідно з метою, мають певну логіку викладання. Робота – традиційно для кандидатських дисертацій – складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку літератури. Певне відхилення можна углядіти в тому, що два перших розділи містять теоретичний рівень дослідження, тобто загальну історію питання виокремлено у самостійний розділ (а саме розділ 1), тоді як окремі питання, стосовні до організації дослідження, а власне теоретизацію Степурою Є.В. зв'язку ціннісно-сміслової сфери особистості з процесами прийняття рішень в умовах невизначеності – вміщено в розділі 2. Але слід погодитись і з тим, що обрана тема вимагала досить ретельного теоретичного опрацювання, що й обумовило вказану особливість роботи.

До речі, роботу Степури Є.В. аж ніяк не назвеш переважно теоретичною. Навпаки, ми маємо справу із передусім емпіричним дослідженням, оскільки наукова вага третього розділу помітно переважає попередні. Основна логіка дослідження – не дедуктивна, а саме індуктивна. Тобто, саме отримані емпіричні дані дають привод для теоретизування, а не навпаки. Такий індуктивний підхід до побудови психологічного знання призводить до ефекту

слабкої структурованості теоретичного матеріалу, адже логіка узагальнень спирається тільки на факти, що набули емпіричного підтвердження. Наприклад, з усієї різноманітності феноменів ціннісно-сміслової сфери особистості Степура Є.В. бере до уваги лише ті, які пов'язані із змінними, котрі корелюють з показниками прийняття рішення, утворюють разом із ними спільні фактори тощо.

Слід відзначити, що серед емпіричних методів дослідження феноменів ціннісно-сміслової сфери особистості дисертант надає перевагу не ідеографічним (розуміючим), а саме номотетичним методам. І, хоча такий шлях дослідження може здаватися не вельми гнучким, проте автор має право його обирати – так само, як і його досліджувані обирали той, або інший шлях вирішення у ситуації невизначеності.

До речі, автор спеціально доводить, що зв'язок ціннісно-сміслової сфери особистості із невизначеністю є не випадковим, адже «саме у невизначеності вказана сфера найбільш виразно проявляється. Та водночас процедура дослідження сама впливає на те, який ракурс ціннісно-сміслової сфери буде проявленим» (с.54-55 дисертації) – і з цими словами важко не погодитись. Гадаємо, саме вони становлять квінтесенцію переваг аналізованої роботи та водночас її практичних труднощів. Вторинна теоретизація готових результатів факторизації становить окрему проблему, з якою навіть такі відомі представники факторної традиції теоретизації особистості, як Г.Айзенк, свого часу могли впоратися лише за рахунок запозичення й перетлумачення персонологічних термінів.

Зрештою, акт називання факторів (спільно змінюваних змінних) є прикладом тих самих актів подолання невизначеності, ціннісні чинники яких досліджує Степура Є.В. – із тією різницею, що мова йде про подолання невизначеності у науці.

Загальна кількість вибірки дослідження – 191 досліджуваний – видається достатньою для подолання дисертантом невизначеності на емпіричному рівні. Емпіричні дані дисертант отримав завдяки широко відомим тестовим методикам: тесту СЖО, шкалі Макіавеллізму (Крісті-Грейвс), методик Рокіча та Артем'євої, а також методики «Найкоротший дозволений шлях», розробленої Г.Баллом ще під керівництвом П.Чамати. Статистичний аналіз отриманих даних відбувався за допомогою пакетів SPSS і включав якісний та кількісний аналіз (із факторним аналізом включно), отже, надійність і вірогідність отриманих даних було адекватно підтверджено.

Автор наводить численні кореляції, отримані між компонентами ціннісно-сміслової сфери та аспектами процесу прийняття рішення в умовах невизначеності. Так, позитивна інтерпретація невизначених стимулів позитивно корелює із загальною осмисленістю життя за тестом СЖО, а нейтральна інтерпретація – негативно корелює з більшістю шкал СЖО.

Факторним аналізом виявлений зв'язок між стратегіями прийняття рішень та рівнем макіавеллізму особистості. Кластерний аналіз дозволив виявити ціннісний підтекст тієї або іншої стратегії прийняття рішень. Ефективна стратегія очікувано виявилась пов'язаною із цінністю продуктивного життя, імпульсивна – із цінністю дружби, обережна – із інструментальними цінностями відповідальності й старанності. Вибір позитивної інтерпретації невизначених стимулів було пов'язано із цінностями розваг, високих запитів і нетерпимості до недоліків. Вибір негативної інтерпретації невизначених стимулів – із цінністю терпимості, а нейтральної їх інтерпретації – з цінністю життєрадісності.

Якщо згадати, що ціннісні орієнтації з методики М.Рокича вимірюють радше декларовані цінності, ніж реально діючі, то вказані статистичні тенденції можна зарахувати до виявлення їх впливу на стратегію реальних дій, пов'язаних із прийняттям рішення. Хоча, зрештою, і саме ранжування цінностей досліджуванним є по суті, дією, що пов'язана із подоланням деякої невизначеності.

Висновки дисертації відповідають змісту роботи та визначеним завданням дослідження.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що вперше виявлено зв'язок між ціннісними орієнтаціями й іншими феноменами ціннісно-сміслової сфери особистості – і певними стратегіями прийняття рішення в умовах невизначеності.

Практичне значення дослідження автор вбачає у виявленні особистісних передумов прийняття рішень тих або інших типів, із чим можна погодитись.

Робота характеризується коректним науковим стилем викладення, увагою до логіки аргументування відстоюваних положень. Разом з тим дисертаційне дослідження має певні недоліки.

1. Ми вважаємо, що конкретні формулювання деяких дослідницьких завдань дисертанта (а саме завдань 1, 2, 3) не досить вдалі, адже кожне завдання повинне натякати на певний результат, а версія «здійснити аналіз» такого натяку не містить (постає питання, навіщо цей аналіз здійснювати?). Ще менш інформативним є глагол «дослідити», адже він: а) позначає процес, а не результат; б) може стосуватися кожної дослідницької дії, безвідносно до конкретного етапу, а отже, становить собою генералізацію. Підкреслюємо, що дане зауваження стосується тільки форми завдань, але не змісту.
2. У першому розділі дисертант наводить дані про ідеї зв'язку між ціннісно-смісловою сферою особистості та проблематикою прийняття рішення у класичних психологічних школах та сучасних дослідженнях. На нашу думку, сама дихотомія «класичні школи / сучасні дослідження» не є вдалою, адже її полюси сформульовано на

різнопланових засадах. Питання належності сучасних дослідників до певних шкіл дисертантом не есплікується, як і засади для розрізнення класичних шкіл від сучасних (І.Ялома, мабуть, слушно зараховано до класичних шкіл, але ж він також є й цілком сучасним дослідником). Дане зауваження теж стосується передусім формальної сторони.

3. У історичному огляді наявні й змістові недоліки. Серед поглядів класичних шкіл дисертант досить ретельно аналізує глибинно-психологічні та екзистенціально-гуманістичні й на тому обмежується. Але ж чи тільки представники згаданих шкіл цікавились проблематикою цінностей та вибору? Вважаємо, що слід було хоча б назвати в загальному переліку метафізичну традицію у психології, в якій дана проблематика належить до провідних. Цікаві ідеї можна зустріти також в У.Джемса – у «Багатоманітті релігійного досвіду».
4. Сучасні дослідження ціннісно-сислової сфери особистості в історичному огляді подано також не всеосяжно. Серед них дисертант теж обмежився певною низкою підходів, мабуть, найбільш впливових та близьких йому за духом. До речі, й нам як офіційному опоненту було б відродно, якби Степура Є.В. виявив знайомство із нашою дисертацією «Динаміка ціннісно-сислової сфери особистості в умовах екзистенціальної кризи» (2000), в якій теж викладено певні ідеї щодо досліджуваної сфери – хоча й не дуже впливові, але принаймні оригінальні. Проміж іншим, у нашій роботі запропоновано певну теоретичну модель ціннісно-сислової сфери особистості – тоді як в аналізованій роботі дисертанта аналогічна модель відсутня.
5. Вираз «вплив ціннісно-сислової сфери» становить певну генералізацію. Дисертант прагне подолати цю невизначеність, але, на наш погляд, досягає лише часткового успіху. У висновках він вказує на виявлені «чіткі кореляції між компонентами ціннісно-сислової сфери та рішеннями, що їх приймають досліджувані», але не вказує на тип зв'язку між самими компонентами. Вважаємо, що тлумачення отриманих тенденцій могло би бути більш конкретним, але на заваді стала відсутність чіткої моделі ціннісно-сислової сфери особистості. Зрозуміло, що автор прагне розглядати у ціннісно-сисловій сфері лише ті феномени, які виявили себе у кореляціях та спільних факторах, але ж ані перелік тестових методик, залучений автором, ані навіть повний реєстр розроблених на сьогодні тестів цінностей і смислів – не можуть претендувати на вичерпне, остаточне і всеосяжне репрезентування даної сфери.
6. Гадаємо, що намагання дисертанта безпосередньо вивести з емпіричних результатів свого дослідження висновки щодо здійснення прийняття рішень політичним керівництвом країни, є досить

наївними, адже мова йде про складні ситуації, в яких елементарні досліджені автором чинники можуть відігравати різноманітну роль, або навіть ніякої. Так, ситуація «невизначеності» може бути штучно створеною для інших – задля полегшення прийняття корумпованою владою рішень у більш-менш «визначених» для неї умовах гри, а маріонетковий характер влади може виключати дійсне прийняття рішень взагалі. Для екстраполяції отриманих даних на ту або іншу сферу слід було б ретельно змоделювати ту, або іншу ситуацію, для певної сфери специфічну. Тут значно допоміг би шлях проективного дослідження, але дисертант від нього, на жаль, свідомо відмовився (через порівняно низьку валідність проективних методик).

7. Взагалі, практична сторона отриманих результатів вимагає обережного ставлення, адже ціннісні феномени, отримані шляхом опитування, мають здебільшого декларативний характер, а не реально діючий. Акти ж прийняття рішень, здійснювані в контексті стандартних умов психодіагностичних методик, ніколи не набувають такої міри відповідальності, як акти екзистенціального, чи навіть соціального вибору.

Зроблені зауваження не знижують цінність роботи. Дисертація є завершеним самостійним дослідженням, яке має як наукову новизну, так і практичну значущість.

Дисертаційна робота Степури Євгенія Вікторовича "Ціннісно-сміслові чинники прийняття рішень особистістю в умовах невизначеності" відповідає вимогам МОН України. Зміст роботи відображений у авторефераті та опублікованих працях.

Автор дисертаційної роботи Степура Є.В. заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології.

Доцент кафедри психології і педагогіки
Національного технічного
університету України "Київський
політехнічний інститут"
кандидат психологічних наук

Бреусенко–Кузнєцов О.А.

